

Розділ 12. Україна в боротьбі за державну незалежність (1918-1920 рр.)

12.1. *Брестський мир і Україна*

12.2. *Військово-політичне становище України (1918-1920 рр.)*

12.1. *Брестський мир і Україна*

Після взяття Києва військами радянської Росії і відступу військ Центральної Ради до Житомира, а пізніше на станцію Сарни Волинської губернії до Брест-Литовська було послано українську делегацію для підписання мирного договору.

Ініціатива у проведенні мирних переговорів належала більшовикам. Першим декретом, що його прийняв II Всеросійський з'їзд Рад у день жовтневого перевороту, був декрет про мир. Країни Антанти не відповіли Раднаркомом, а Німеччина та її союзники, що входили в Четверний союз (Туреччина, Австро-Угорщина, Болгарія), згодилися на переговори. Переговори розпочалися у штабі німецьких військ у Брест-Литовську. Угоду про перемир'я було підписано 15 грудня 1917 р. Вона помітно зміцнила вплив більшовицької партії в масах, у тому числі й в Україні. Делегація більшовиків на переговорах намагалася видати себе за представників усіх народів Російської імперії.

Керівники Центральної Ради із запізненням звернулися з нотами до всіх воюючих і нейтральних держав, де говорилося, що УНР до створення федеративного російського уряду здійснюватиме міжнародні відносини самостійно, і зазначалося, що влада Раднаркомом не поширюється на Україну. Генеральний секретаріат Центральної Ради заявив, що угода, яку має намір укласти Росія зі своїми супротивниками, буде чинною в Україні лише тоді, коли її ухвалить і підпише уряд УНР. Країни Четверного союзу погодилися на переговори також з представниками УНР. У середині січня 1918 р. у Брест-Литовську відбулося пленарне засідання за участю делегацій Росії й України. Центральна Рада послала до Бреста делегацію на чолі з українським есером В. Голубовичем, членами делегації були також М. Любинський, М. Полозов, О. Севрюк, М. Левицький.

В. Голубович 29 грудня 1917 р. заявив, що делегація УНР самостійно візьме участь у переговорах, з чим змушений був погодитися голова делегації Росії, нарком закордонних справ Л. Троцький. Але в ті дні уряд Росії зволікав з підписанням договору, продовжуючи війну з Україною. Залишалася радянська військова сила, яка й повинна була до закінчення переговорів скинути Центральну Раду. Коли після перерви переговори продовжилися, то крім російської та української делегації до Бреста прибули делегати від Харківського народного секретаріату Ю. Медведєв та В. Шахрай. У цьому зв'язку Л. Троцький на переговорах повідомив, що більша частина України вже контролюється Українським радянським урядом, а тому мирний договір, укладений з

представниками Центральної Ради, не можна розглядати як мир з УНР. У відповідь виконуючий обов'язки голови делегації УНР О. Севрюк ознайомив делегації з текстом IV Універсалу Центральної Ради і зажадав формального визнання УНР цілком самостійною, ні від кого не залежною державою. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін заявив, що є всі підстави для укладення міжнародних договорів. У Німеччині та Австро-Угорщині продовольча проблема швидко загострювалася, і договір з Україною міг певною мірою поліпшити становище. Заради укладення миру з УНР обидві держави давали згоду на передання їй більшої частини Холмщини і Підляшшя, а також на виділення західноукраїнських земель в окремий народний край.

Договір між УНР і Четверним союзом 9 лютого (26 січня) 1918 р. було підписано. Це був перший сепаратний мирний договір, укладений у період світової війни. Брестський мир встановлював кордони між УНР та Австро-Угорщиною на довоєнних кордонах Росії з Австро-Угорщиною. Кордон з Польщею мав бути визначений мішаною комісією "на основі етнографічних відносин і бажань людності". Було також обумовлено обмін полоненими, встановлення дипломатичних відносин, відновлення правових зносин. За першу половину 1918 р. УНР зобов'язувалася поставити Німеччині та Австро-Угорщині 60 млн пудів хліба, 2750 тис. пудів м'яса (живою вагою), 400 млн штук яєць, іншу сільськогосподарську продукцію і промислову сировину. Додатковими умовами договору були збройна допомога УНР для боротьби з більшовиками та позика їй у сумі мільярда карбо-ванців. Делегація УНР уже знала про здобуття Києва радянськими військами, але не повідомила про це союзникам, щоб не перешкодити підписанню договору.

Після того як договір став фактом, українська делегація вже не приховувала, що Центральна Рада перебуває в безнадійному становищі й потребує негайної збройної допомоги. Союзники також розуміли, що отримати продовольство з України можна лише за умови її окупації значними силами.

Делегація Четверного союзу 10 лютого 1918 р. звернулася до радянської сторони з категоричною вимогою підписати договір, але офіційно ультиматум не пред'явила. Згідно з рішенням партійного керівництва Л. Троцький мав підписати договір лише після ультиматуму. Тому він покинув Брест-Литовськ і виїхав до Петрограда. Тоді німецька делегація скористалася обстановкою, щоб висунути нові, тяжчі за попередні вимоги. Німецькі війська почали готуватися до наступу по всьому фронту від Балтики до Карпат.

Війська Четверного союзу 18 лютого 1918 р. перейшли в наступ. Загальна кількість воїнів становила 450 тис. ВЦВК і Раднарком 24 лютого прийняли продиктовані умови, і тільки тоді німецькі війська зупинилися. В Україні, однак, німецькі та австро-угорські війська продовжували просуватись далі. Вже 1 березня радянські військові сили залишили Київ, а через кілька днів до міста прибув уряд Центральної Ради. У березні-квітні німці зайняли південні міста, а також Катеринослав і Харків, пізніше - Донбас і Крим. Радянська Росія не мала можливості втручатися в українські справи згідно з умовами Брестського договору. Окупація України стала фактом.

12.2. Військово-політичне становище України (1918-1920 рр.)

Повернення Центральної Ради в супроводі німецьких військ викликало в населення переважно вороже або байдуже ставлення до неї. Центральна Рада не мала реальної сили. Австро-німецькі окупанти відновлювали в Україні буржуазно-поміщицький лад. Вони переконалися, що для забезпечення визначених поставок продовольства Центральна Рада не мала реальних можливостей. До того ж утворена з козаків 1-го Українського корпусу та Вільного козацтва Українська народна громада, зважаючи на неможливість співпраці з Центральною Радою, вирішила підтримати іншу владу у формі диктатури без народного представництва. Серед селян, які прагнули відродити козацький стан, мала вплив Українська демократично-хліборобська партія (заснована на Полтавщині у травні 1917 р.). У рішеннях з'їзду, що відбувся в березні 1918 р. у Лубнах, проголошувалися вимоги визнати принцип приватної власності як основу народного господарства і повернути власникам, включаючи поміщиків, конфісковані засоби виробництва. Серед "хліборобів" поширювалися настрої замінити владу Центральної Ради диктатурою сильної особи, обраної з-поміж військових. Найдоцільнішою, на їхній погляд, формою влади було гетьманство, а найкращою кандидатурою на роль гетьмана - почесний отаман Вільного козацтва України генерал П. Скоропадський. Країна була напередодні перевороту.

Свою частку в підготовку перевороту внесло німецьке командування: був оприлюднений наказ командуючого збройними силами Німеччини генерала Е. Людендорфа про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів; було заарештовано двох міністрів Центральної Ради. Останнє засідання Центральної Ради відбулося 29 квітня. На ньому без обговорення було затверджено розроблену підготовчою комісією Конституцію УНР, і 29 квітня 1918 р. М. Грушевський був проголошений Президентом УНР. Однак у Конституції УНР посади президента не передбачалося. Така суперечність, проте, вже не мала жодного значення. Цього ж дня в Києві відбувся Хліборобський конгрес, де були присутні 8 тис. делегатів. На ньому владу було передано гетьману П. Скоропадському (1873-1945). У ніч на 30 квітня 1918 р. прибічники гетьмана захопили державні установи. Переворот відбувся малою кров'ю: загинули три офіцери-гетьманці. У переповненому німецькими окупантами Києві стати на захист законного уряду ніхто не наважився. Центральна Рада була розпущена, М. Грушевський оселився на віллі "Виноградний сад" поблизу Києва як приватна особа. На цьому завершився період існування Центральної Ради - із 7 березня 1917 р. до 29 квітня 1918 р., тобто впродовж 13 з половиною місяців Центральна Рада пережила разом з усією Україною величезну еволюцію - від підданства - через автономію - до незалежної Української держави. Вона добилася визнання прав українського народу на свою державу, свою культуру, свою мову.

Нове державне утворення - Гетьманат "Українська Держава" - ґрунтувалося на поєднанні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Тимчасово, до обрання

парламенту, законодавча влада зосереджувалась у гетьмана, він залишав за собою також всю повноту виконавчої та судової влади.

Головою гетьманського кабінету міністрів став полтавський поміщик Ф. Лизогуб, міністерство закордонних справ очолив Д. Дорошенко.

У галузі зовнішньої політики влада спрямувала свої зусилля на міжнародне визнання України, свідченням чого було встановлення дипломатичних відносин з 12 країнами. У травні 1918 р. під час перебування в Києві російської делегації на чолі з Х. Раковським був підписаний мирний договір і з Росією.

Характерними ознаками внутрішньої політики було скасування таких нововведень Центральної Ради, як націоналізація великих маєтків та культурної автономії, введення окремої категорії громадян — козаків, які фактично були заможними селянами і мали стати соціальною опорою режиму гетьмана. Фактично влада в Україні була в руках німців, що й відвернуло від уряду П. Скоропадського більшість партій, які підтримували Центральну Раду. Усе це позначилось на розвитку політичних подій. Характерною їхньою ознакою було подальше погіршення становища народу. Окупанти підтримували власників фабрик і заводів, поміщиків, які поверталися. Селяни не бажали повертати конфісковані у поміщиків майно і землю. Почалися підпали маєтків, потрапи посівів, убивства поміщиків, а це, у свою чергу, викликало репресивні заходи окупаційної влади. У відповідь озлоблені селяни формували партизанські загони, які стали складовою руху опору окупантам. Цей рух намагалися використати у своїх інтересах есери і більшовики.

Найбільших масштабів селянська війна, яка поступово переростала у громадянську, набула на Київщині, де повсталих очолив український лівий есер М. Шинкар, на Чернігівщині, де діяв більшовик М. Кропивницький та на Катеринославщині в районі Гуляй-Поля. Тут Н. Махно, який співчував анархістським ідеям, розгорнув по-встанський рух опору як німцям, так і білогвардійцям, а згодом - і радянській владі. Виступи селян були придушені німцями, а повстанці змушені були відступити до нейтральної зони, де їх використали представники закордонного бюро ЦК КП(б)У при формуванні двох повстанських дивізій.

Проте за період перебування уряду Скоропадського при владі, тобто за сім з половиною місяців, відбулися й корінні позитивні зміни. Так, у галузі фінансів встановлено українську грошову систему, засновано банки. Важливими були судові реформи: налагоджено судову справу, суд на нових засадах, укладено багато нових законів. Починав активно діяти новий державний апарат. Робилися спроби створити 300-тисячну національну армію. Навесні 1918 р. українська армія нараховувала 15 тис. вояків, мала близько 6 тис. гармат і 250 кулеметів. Було розпочато поновлення козацтва та формування Чорноморського флоту.

Позитивні зміни відбулися на культурно-просвітницькій ниві. Було засновано 150 нових українських гімназій, два університети, національний архів, бібліотеку, яка мала понад 1 млн книг. Та особливо важливо, що 27 листопада 1918 р. було створено Українську академію наук у складі 12 академіків (Д. Багалій, В. Вернадський, А. Кримський, О. Левицький та ін.). Відкрито Національну галерею мистецтва, Український історичний музей, Український національний театр під керівництвом П. Саксаганського, "Молодий театр" Л. Курбаса. Засновано Національну оперу, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр.

Здійснено українізацію шкіл усіх ступенів починаючи з народних і завершуючи двома університетами. Було засновано кілька великих видавництв.

Велике значення мали заходи щодо оформлення автокефалії Української Православної Церкви.

Усе це - вагомні сторінки в історії України тих років, у становленні державності українського народу. Однак тяжке становище трудящих, їхня боротьба, незавершеність реформ, залежність від окупаційної влади, поразка Німеччини та її союзників у війні, революції в Німеччині та Австро-Угорщині стали причинами падіння гетьманської влади.

Влітку 1918 р. боротьба народних мас України проти німецько-австрійських окупантів та гетьманщини набрала масового характеру. Відбулись 17 страйків металістів, Всеукраїнський страйк залізничників, збройні повстання селян Звенигородки, Таращі, Ніжина. В Україні був створений Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет на чолі з більшовиками. Почалося формування українських дивізій і загонів, активну участь у створенні яких брали В. Боженко, А. Бубнов, П. Кирпонос, Ю. Коцюбинський, В. Примаков, М. Щорс. В опозицію до уряду стала українська національна демократія (В. Винниченко, С. Петлюра), а також отамани загонів Січових стрільців (близько 3,5 тис. осіб) Є. Коновалець і А. Мельник.

Влітку 1918 р. позиції гетьманського режиму різко похитнулися. Це призвело до перегрупування політичних сил. Основна частина українських есерів та більшовиків не припиняли безкомпромісної партизанської боротьби з окупантами і гетьманською адміністрацією. Більш помірковані соціалістичні партії вирішили об'єднатися в по-літичний блок, який не виключав можливості мирного розв'язання питання про владу.

Ініціативу об'єднання політичних партій, культурних, економічних і професійних організацій взяли на себе українські соціал-демократи на чолі з В. Винниченком і С. Петлюрою. Вони ввійшли до Національно-державного союзу як опозиційного до гетьмана блоку (створений у травні 1918 р. у складі кількох партій на чолі з демократами-хліборобами) й усунули звідти демократів-хліборобів. Блок дістав іншу назву - Український національний союз. Він проголосив, що має на меті встановлення в Україні законної влади, відповідальної перед парламентом.

Національний союз очолив В. Винниченко. Він негайно вступив у контакт з Х. Раковським та Д. Манільським. Останні від імені Раднаркому обіцяли допомогу Національному союзу, коли той організує повстання проти гетьмана.

У цих умовах П. Скоропадський зробив спробу зблизитися з Українським національним союзом, почалися переговори. У результаті було сформовано новий склад уряду на чолі з Ф. Лизогубом, членами якого були також кандидати від Національного союзу. Цим компромісом українські партії не задовольнилися, а тому продовжували готувати повстання проти режиму.

П. Скоропадський змушений був розпустити Кабінет і 14 листопада задекларував федеративний союз з Росією. Ішлося про білогвардійську Росію. Відреченням від державної самостійності гетьман розраховував здобути прихильність антантівських дипломатів.

Але гетьманат доживав останні дні. У ніч на 14 листопада 1918 р. у Києві відбулося таємне засідання Національного союзу, який відхилив ідею негайного відновлення Центральної Ради і створив п'ятиособовий верховний орган Української Народної Республіки - Ди-ректорію. Головою її став соціал-демократ В. Винниченко. Від Сі-чових стрільців у члени Директорії було висунуто соціал-демократа С. Петлюру, який став головним отаманом військ УНР. Обрали його заочно. Директорія створювалася з конкретною метою - для ліквідації гетьманського режиму. Після цього передбачалося

заново визначити форму державної організації УНР. Директорія оголосила себе "тимчасовою верховною владою революційного часу" і зобов'язалася через деякий час передати владу трудовому селянству, робітничому класу та трудовій інтелігенції. Представницьким органам усіх верств населення повинен стати Трудовий Конгрес, який згодом буде замінений Установчими Зборами.

Звільнений з тюрми С. Петлюра (за наказом П. Скоропадського він був ув'язнений влітку 1918 р.) негайно вирушив до Білої Церкви, де перебували Січові стрільці. Військові сили Директорії швидко зросли. З блискавичною швидкістю було встановлено контроль над територією України. Проте ситуація ставала драматичною. Одесу захопила Антанта, загрожуючи з півдня, на заході активізувалися поляки, на сході - гетьманці та німці, на півночі - більшовики, а на південному сході - добровольча армія генерала А. Денікіна.

У Києві 14 грудня 1918 р. підняли повстання бойові дружини, переважно більшовиків. У руках повстанців опинилися завод "Арсенал", військові міністерства та інші установи. Гетьман П. Скоропадський зрікся влади. До міста ввійшли загопи Січових стрільців. Кілька днів колишній гетьман переховувався в місті, бо Директорія оголосила його поза законом. Потім у мундирі німецького офіцера, забинтований, він виїхав у санітарному потязі до Берліна у вигнання.

Директорія, яка після створення з 14 листопада 1918 р. перебувала в Білій Церкві, 19 грудня приїхала до Києва. Прийшовши до влади, вона обіцяла знищити поміщицьке землеволодіння, встановити "трудова влада", провести вибори до Трудового Конгресу, якому й належатиме влада. Уряд очолив український соціал-демократ В. Чехівський. У січні 1919 р. було проведено вибори до Трудового Конгресу. У його складі налічувалося 335 депутатів, у тому числі 48 від Галицької Народної Ради. Проте серед Директорії не було згоди щодо напрямків політичної діяльності. Це ускладнювалося суперництвом між В. Винниченком і С. Петлюрою й їхніми прихильниками. Вплив останнього невпинно посилювався, проте не скрізь. Умовним він був у військових структурах, що називалися напівпартизанськими загонами.

Незважаючи на договір про спільну боротьбу проти німецько-австрійських окупантів, укладений між В. Винниченком і Д. Мануїльським, а також обіцянку Х. Раковського і Д. Мануїльського визнати в Україні той лад, який буде встановлено новою українською владою, більшовики почали видавати відозви про контрреволюційність Директорії і необхідність боротьби з нею.

Німеччина 11 листопада 1918 р. підписала акт про перемир'я, який означав її фактичну капітуляцію. Для радянської Росії з'явилася можливість анулювати Брестський мирний договір. 13 листопада 1918 р. ВЦВК РСФРР офіційно заявив, що вважає договір недійсним.

Раднарком дав директиву Реввійськраді республіки підготуватися до захоплення України. Підготовка до вторгнення дедалі розгорталася. На установчому з'їзді КП(б)У, що відбувся в Москві в липні 1918 р., було взято курс на збройне "відновлення революційного возз'єднання з Росією". 17 листопада 1918 р. було утворено окрему від Реввійськради Росії Українську революційну військову раду. До неї ввійшли Й. Сталін, Г. П'ятаков, В. Затонський і В. Антонов-Овсієнко. За вказівкою ЦК КП(б)У 28 листопада 1918 р. у Курську було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Розміщувався він у Суджі. Цей уряд був прикриттям агресії російських військ в Україну. Головою уряду був Г. П'ятаков, його заступником - Х. Раковський. Один з перших

декретів українського уряду присвячувався створенню української радянської армії. Тим часом війська під керівництвом В. Антонова-Овсієнка вже почали вторгнення в Україну.

У грудні повстанські дивізії почали просуватися на південний захід. Перед ними стояло завдання захопити Харків, а також Чернігів і Київ. До Харкова 3 січня 1919 р. вступили частини регулярної армії, а з ними - Тимчасовий радянський уряд України. Тимчасовий уряд 6 січня 1919 р. відмовився від визначеної Центральною Радою назви держави - Українська Народна Республіка. Встановлювалась інша офіційна назва - Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР).

Лише за один місяць на користь радянських військ кардинально змінилася стратегічна обстановка в північних районах України. Причина полягала не стільки в силі регулярних частин Червоної Армії, скільки в розкладі військ Директорії, які вже були неспроможні протистояти натиску.

За цих умов уряд Директорії шукав порозуміння з радянською Росією і з цією метою в середині січня в Москві перебувала дипло-матична місія УНР. Вона заявила, що Директорія погоджується на радянські форми влади за умови пропорційного представництва робітничого класу і трудового селянства, а також на укладення економічного договору з РСФРР. Проголошувався принцип нейтралітету України за активної оборони проти армій А. Денікіна, Антанти і Польщі. Натомість РСФРР повинна була припинити наступ своїх військ в Україні й визнати незалежність УНР. Однак виявилось, що цей захід ні на день не призупинив вторгнення в Україну, і 16 січня 1919 р. Директорія офіційно оголосила війну РСФРР.

Революційна ситуація в радянській Росії і в Україні підняла на боротьбу трудящих західноукраїнських земель, які перебували під гнітом Австро-Угорської монархії. У Львові 18 жовтня 1918 р. відбулися загальні збори українських громадсько-політичних діячів Галичини і Буковини. На зборах було обрано Національну Раду - найвищий орган влади майбутньої держави. Рада заявила свої претензії на Східну Галичину, Лемківщину, північно-західну частину Буковини, а також Закарпаття.

Тим часом польські політичні організації готувалися встановити свою владу в усій Галичині. Щоб запобігти цьому, Національна Рада добилася від австрійського уряду згоди на прискорення передачі влади українцям і в ніч на 1 листопада зайняла Львів, а потім усю територію Східної Галичини. 13 листопада 1918 р. було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Президентом її став голова Національної Ради Є. Петрушевич, головою Державного секретаріату (уряду) - лідер національно-демократичної партії К. Левицький.

Національна Рада гарантувала правомочність законодавства Австро-Угорщини і розпочала формування жандармерії та збройних сил - Української Галицької Армії (УГА). Вона виступила проти передачі землі селянам. Це послабило підтримку населенням проголошеної держави в умовах агресії, що почалася з боку Польщі.

Після жорстоких боїв польські війська 22 листопада 1918 р. зайняли Львів; уряд ЗУНР змушений був переїхати до Тернополя.

Після кровопролитних боїв на польсько-українському фронті польські війська прорвали фронт і українські війська почали відходити до трикутника річок Збруч і Дністер.

Головною метою УНР (як відомо цю назву держави залишила Директорія) було досягнення державного об'єднання всіх українських земель. Таку саму позицію обстоювала ЗУНР. У Станіславі (там перебував уряд ЗУНР після Тернополя) 3 січня 1919

р. Національна Рада проголосила акт злуки (державного об'єднання) ЗУНР і УНР. На Софійській площі в Києві 22 січня 1919 р. прилюдно і у присутності представників інших країн В. Винниченко проголосив Декларацію про об'єднання УНР і ЗУНР, що "однині воедино зливаються сто-літтями одірвані одна від одної частини єдиної України - Західна Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна".

Західноукраїнську Народну Республіку було перейменовано на Західну область Української Народної Республіки, єдиним гербом став тризуб замість ухваленого раніше для ЗУНР золотого лева на блакитному полі. Акт 22 січня 1919 р. став виразом єдності українських земель у міжнародно-правовому та морально-політичному плані.

На першому засіданні Трудового Конгресу, що почав роботу 23 січня 1919 р., було підтверджено акт об'єднання двох частин України в соборну державу, що відбулося напередодні на Софійській площі в Києві. Директорії до наступної сесії Конгресу передавалася законо-давча, а Раді Міністрів - виконавча влада у країні.

Спроба возз'єднання українських держав була приречена залишитися декларацією. Польські війська методично відтісняли адміністрацію ЗУНР з території західноукраїнських земель. Існування УНР також ставало дедалі проблематичнішим. Через два тижні після церемонії злуки уряд Директорії змушений був залишити Київ, бо почалася друга війна Радянської Росії проти УНР.

Після оголошення Директорією війни з РСФРР 5 лютого 1919 р. радянські війська вступили до Києва. Директорія відступила до Вінниці. У середині лютого 1919 р. усе Лівобережжя було в руках Червоної Армії, а на Правобережжі розгорнувся повстанський рух. Уряд УСРР - Раднарком - цілком залежав від Раднаркому Росії. Останній 26 січня 1919 р. оголосив об'єднання УСРР з РСФРР на засадах соціалістичної федерації. Негайно запроваджувалися всі перетворення, що здійснилися в Росії, зокрема почала втілюватися політика "воєнного комунізму" - суворої централізації політичного й економічного життя країни. На Україну було поширено дію російських декретів. На III Всеукраїнському з'їзді Рад 10 березня 1919 р. було проголошено першу Конституцію УСРР, згідно з якою влада закріплювалася за робітничим класом, найвища влада в республіці належала Всеукраїнському з'їзду Рад, а в період між з'їздами - Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету (ВУЦВК). Членами ВУЦВК з'їзд обрав 89 більшовиків і 10 боротьбистів (так іменували себе українські ліві есери за назвою свого центрального органу - газети "Боротьба").

Головою ВУЦВК став Г. Петровський, уряд очолив Х. Раковський.

Згодом на значній території України встановилася радянська влада. Проте в 1919 р. вона проіснувала недовго - близько 7 місяців. Насильницька продовольча політика - застосування продрозкладки і нав'язування колективних господарств - викликала гостре незадоволення селянства. У квітні 1919 р. в Україні відбулося 98 антирадянських виступів, а в червні-липні - вже 328. Установки на соціалістичні перетворення озлобили селян, полегшили захоплення України денікінцями. Влітку 1919 р. Україна була захоплена армією генерала А. Денікіна, яку всебічно підтримували країни Антанти.

В. Винниченко в середині лютого 1919 р. подав у відставку і виїхав за кордон. С. Петлюра продовжував боротися з більшовиками.

Після того як Червона Армія захопила Вінницю, уряд УНР і його війська розмістились у Рівному та Кам'янці-Подільському. На цей час головний отаман став Головою Директорії, військова і політична влада опинилася в його руках. Невдовзі війська С.

Петлюри змушені були залишити Рівне, і з 20 червня столицею УНР став Кам'янець-Подільський. Кількамісячне перебування в Кам'янці стало періодом пошуку шляхів подальшого розвитку боротьби. Фактичною силою, яка підтримувала отаманську владу, стала УГА, збройні сили ЗУНР.

За рішенням уряду ЗУНР 16-18 липня 1919 р. війська УГА перейшли ріку Збруч і вступили на Наддніпрянщину. Польща окупувала Східну Галичину.

Після відступу військ УГА та уряду ЗУНР за Збруч збройні сили ЗУНР об'єдналися з військами УНР С. Петлюри, який зі своїм штабом та урядом перебував у Кам'янці. Спільними силами після тривалих боїв 30 серпня 1919 р. було взято Київ. Водночас до Києва з південного сходу вступили війська Добровольчої армії на чолі з генералом А. Денікіним. Денікінці зажадали від петлюрівців залишити Київ, що й було виконано. Ефективність боротьби з денікінськими військами знижувалася через відсутність єдності керівників Директорії (С. Петлюри) і ЗУНР (Є. Петрушевича) щодо ставлення до денікінців. Уряд Є. Петрушевича 16 листопада перебрався до Відня. Командування галицької армії ЗУНР підписало з денікінцями угоду, за якою галицька армія переходила в повне розпорядження А. Денікіна, що, безумовно, посилювало позиції білогвардійців.

В Україні 3 серпня 1919 р. встановився режим військової білогвардійської диктатури. У планах А. Денікіна про відновлення єдиної і "неділимой" Росії не було місця для самостійної України.

В Україні відновлювалися поміщицькі маєтки. Селян зобов'язували передавати поміщикам третину врожаю, зібраного на поміщицьких землях. Крім того, було здійснено збирання зерна для потреб білої армії - по 10 пудів з десятини. Поновились і права власності на заводи, фабрики, шахти та інші підприємства. Були зневажені соціально-політичні права трудящих. Така антинародна політика білого режиму викликала жорстокий опір. У тилу денікінських військ виникали численні повстанські загони, які завдавали по білих помітних ударів. Особливо великими були загони під проводом Н. Махна, кількість бійців у яких доходила до 60 тис. Вони боролися проти денікінців під загальним керівництвом Реввійськради.

У жовтні 1919 р. Червона Армія зупинила наступ денікінських військ і розпочала контрнаступ. 11 грудня 1919 р. було звільнено від денікінців Полтаву і Харків. Київ було визволено 16 грудня 1919 р. від білогвардійців і петлюрівців. Цього дня в Москві було створено надзвичайний орган влади - Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком). До його складу ввійшли Г. Петровський, В. Затонський, Д. Мануїльський, М. Владимиров, В. Чубар. Цей комітет у міру звільнення території призначав ревкоми в губернії, повіти, міста.

Продовжуючи наступ на Правобережну Україну, Червона Армія в районі Вінниці оточила об'єднану групу військ А. Денікіна, С. Петлюри та УГА. Частини УГА відмовилися воювати за А. Денікіна і перейшли на бік Радянської влади, а С. Петлюра, залишивши наказ про призначення М. Омеляновича-Павленка керівником решти своїх військ, 5 грудня 1919 р. з кількома міністрами Директорії таємно тікає до Польщі. Визволивши район Східної, Лівобережної та Правобережної України, Червона Армія на початку лютого 1920 р. звільнила від білогвардійців Південь України, а рештки розбитої Добро-вольчої армії з України і РСФРР відійшли у Крим.

Таким чином, на початку лютого 1920 р. радянська влада в Україні була відновлена. Після поразки А. Денікіна Антанта зробила головну ставку в боротьбі проти радянської

влади на генерала Врангеля, війська яко-го перебували у Криму і на Півдні України, а також на Польську армію Пілсудського. Правлячі кола Польщі взяли собі на допомогу уряд Директорії. У процесі підготовки війни проти УСРР і РСФРР, щоб надати своїй агресії якоїсь юридичної основи, 22 квітня 1920 р. уряд Пілсудського підписав з С. Петлюрою і ще кількома міністрами колишньої Директорії воєнно-політичну конвенцію "Варшавський договір". За цим договором польський уряд визнавав за Директорією "верховну владу на Україні" на чолі з головним отаманом С. Петлюрою. За Польщею залишалися території, захоплені її військами (Холмщина, Підляшшя, Посяння і Лемківщина, Західна Волинь, частина Полісся, вся Галичина). Але Польща відмовилася від претензій на територію в межах Речі Посполитої 1772 р. Збройні сили УНР переходили під командування Польщі.

Об'єднані сили Польщі (150 тис. осіб) і УНР (15 тис. осіб) 25 квітня 1920 р. перейшли в наступ на Червону Армію. Переважаючі сили польсько-петлюрівських військ 6 травня 1920 р. захопили Київ, про-сунулись на лінію Біла Церква - Жашків - Гайсин - Могилів-Подільський, де й були зупинені.

Війська Південно-Західного і Західного фронтів (командувачі М. Тухачевський, С. Будьонний, О. Пархоменко та ін.) 14 травня 1920 р. перейшли в контрнаступ. 12 червня було визволено Київ.

Далі протягом червня-липня 1920 р. польсько-петлюрівські війська були розгромлені на Правобережній і Західній Україні, а Червона Армія вийшла на лінію Львів - Замостя - Варшава - Полоцьк. Підхід та вступ Червоної Армії на західно-українські землі спричинили піднесення національно-визвольного і революційного руху серед українського населення, яке зі зброєю в руках разом з частинами Червоної Армії виганяло польських загарбників і на звільнених територіях замість буржуазних форм управління почало створювати ревкоми та Ради робітничих і селянських депутатів.

Але Радянська влада у Східній Галичині проіснувала лише 50 днів. У середині серпня 1920 р. польська армія, зупинивши просування радянських військ, перейшла в контрнаступ і почала відтіснити Червону Армію на Схід.

Зазнавши поразки на Варшавському напрямку, Червона Армія із запеклими боями відступила на Схід і на лінії Новоград-Волинський — Шепетівка - Проскурів стабілізувала фронт.

Використавши всі свої ресурси для ведення війни, польський уряд дав згоду урядові Радянської Росії на перемир'я. У Ризі 12 жовтня 1920 р. між Радянською Росією і Польщею був укладений договір про перемир'я і попередні умови миру.

Остаточо ж мирний договір між РСФРР, Україною, Білорусією і Польщею був підписаний 18 березня 1921 р. у Ризі. Згідно з цим договором на сході до Польщі поза "лінією Керзона" відійшло 46 тис. км² території західноукраїнських земель, а кордон між Радянською Україною і Польщею проходив по річці Збруч, далі з виходом на місто Острог, Олевськ Волинської губернії і райони Західної Білорусії, які також відійшли до Польщі.

У той момент, коли польські інтервенти досягли свого максимального стратегічного результату щодо захоплення території України, 7 червня 1920 р. із Криму в південні райони України прорвалася білогвардійська армія (понад 70 тис. осіб) під командуванням барона Врангеля, яка мала на меті з'єднатися з польсько-петлюрівськими військами. Але армія Врангеля була зупинена на лінії Херсон - Каховка - Нікополь - Мелітополь.

У жовтні 1920 р. війська Південного фронту під командуванням М. Фрунзе перейшли в наступ. 8 листопада було взято Перекопські укріплення, а 16 листопада звільнено від білогвардійців увесь Кримський півострів.

Війська Червоної Армії на чолі з Г. Котовським і В. Примаковим почали також ліквідацію недобитих білогвардійсько-петлюрівських військ, які зібралися на Західному Поділлі й продовжували бойові дії проти Червоної Армії.

Ця група військ 11 листопада 1920 р. зробила останню спробу заволодіти Вінницею і Жмеринкою, але Червона Армія розбила їх і 19-20 листопада в районі Волочиська оточила недобитки цих військ, які здалися в полон. С. Петлюра з невеликою кількістю прибічників, кількома міністрами Директорії знову знайшов притулок у Польщі. Тут 20 листопада 1920 р. він видав указ про розпуск Директорії та її уряду. Це означало припинення функціонування вже лише формально існуючої УНР, створеної III Універсалом Центральної Ради, скасованої гетьманом Скоропадським, а потім знову відновленої декларацією Директорії.

Таким чином, наприкінці 1920 р. Радянська Україна була повторно визволена від іноземних загарбників та їхніх військових угруповань. Бої на території України, що тривали майже безперервно з 1914 р., нарешті припинилися.

Уряд ЗУНР, опублікувавши 14 березня 1923 р. антиокупаційний маніфест, самоліквідувався.

Відродження української державності відбувалося в умовах дуже складних і динамічних політичних подій: дві революції, іноземна інтервенція, жорстока громадянська війна. Протягом 1917-1920 рр. в Україні велась боротьба за соціальне і національне визволення. Ця боротьба супроводжувалася небаченою економічною та соціально-політичною руїною. В Україні активно діяли численні політичні партії як загальноросійського, так і національного спрямування, які по-різному впливали на верстви українського населення. У результаті гострої боротьби перемогли сили, які стояли за радянський шлях державності.